

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

A photograph of a lush green hillside under an overcast sky. The hillside is covered in grass and scattered trees. In the foreground, a low stone wall runs across the frame. The overall scene is a natural, rural landscape.

Csernyi Gabriella

Multikulturalizmus?

**A kárpátaljai magyar kisebbség kulturális
helyzete a multikulturalizmus tükrében**

Dél-alföldi HEURégió Pont Egyesület
Szeged, 2010.

Csernyi Gabriella

Multikulturalizmus?

**A kárpátaljai magyar kisebbség kulturális
helyzete a multikulturalizmus tükrében**

Szeged, 2010.

Csernyi Gabriella

Multikulturalizmus?

**A kárpátaljai magyar kisebbség kulturális helyzete
a multikulturalizmus tükrében**

Témavezető
dr. Újvári Edit

A kiadvány megjelenését támogatta
Nemzeti Civil Alapprogram

Tartalomjegyzék

Bevezetés	8
1. Multikulturalizmus	10
1.1. A multikulturalizmus fogalma	10
1.2. A multikulturalizmus típusai	12
1.3. A multikulturalizmus működése	
Kanadában, az USA-ban és Nyugat-Európában	14
2. Kárpátalja kultúrtörténeti áttekintése	23
2.1. A magyar lakosság demográfiai helyzete Kárpátalján	24
2.2. A magyar kisebbség helyzete a csehszlovák kormány ideje alatt	25
2.3. A szovjet befolyás időszaka	26
3. Létezik -e a kárpátaljai multikulturalizmus?	
Példák és ellenpéldák	27
3.1. A multikulturalizmus egy lehetséges példája: a terület vallási sokszínűsége	
3.2. A kárpátaljai magyar oktatás helyzete	38
4. A magyar kisebbség kulturális helyzete	43
4.1. Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet	43
4.2. Esélyek a kulturális identitás megőrzésére	48
Befejezés	53
Képek, Táblázatok	58
Felhasznált irodalom	61
Kép- és táblázatjegyzék	64

Bevezetés

Témaválasztásomat az indokolta, hogy kárpátaljai születésüként saját tapasztalatból tudom, hogy milyen érzés határon túli magyarnak lenni. Annak ellenére, hogy saját kultúrámnak a magyar hagyományokat tekintem, a vidék sajátos történelmi és földrajzi helyzete miatt, gyerekkorom óta kapcsolatba kerülök más kultúrákkal is (pl.: ukrán, orosz, sváb). Ebből a sajátos helyzetből adódóan mindig is foglalkoztatott a Magyarország határain kívül rekedt magyarság múltja, jelene és jövője. Személyes okok, valamint a kíváncsiság is vezérelt a témaválasztásban. Dolgozatomban azt szeretném megvizsgálni, hogy a történelem folyamán hogyan változott Kárpátalja kulturális berendezkedése; valamint, hogy az itt élő magyar lakosság hogyan tudta megőrizni kulturális identitását a külső – gyakran erőszakos – hatások ellenére is, ha ez egyáltalán lehetséges.

Szakedolgozatom első fele a multikulturalizmus témakörébe enged bepillantást, kitérve annak fogalmi meghatározására, valamint a gyakorlatban történő megnyilvánulására. Megvizsgálom, hogy az amerikai kontinensen illetve Nyugat-Európában hogyan viszonyulnak a multikulturalizmus kérdésköréhez. Ezután kitekintek Kárpátalja kultúrtörténetére, különös hangsúlyt fektetve a XX. századi eseményekre, amelyek nagyban befolyásolták az itt élő magyarság kulturális életét. A történelmi áttekintést szükségnek tartom ahhoz, hogy megértsük a kialakult helyzetet. Áttekintve a nyugati multikulturalizmus példáit, áttérek Kelet-Európára, kiemelve

Kárpátalja kulturális helyzetét. Beszélhetünk -e egyáltalán multikulturalizmusról ezen a tájegységen belül? Ha igen, akkor hogyan viszonyulnak ehhez a kérdéskörhöz? Arra vagyok kíváncsi, hogy milyen kulturális lehetőségei vannak az itt élő embereknek és, hogy milyen mértékben használják ki ezeket. Fontosnak tartják -e még a magyar kulturális hagyományok ápolását? Végezetül a konklúzió levonása következik, kitekintve a jövőre, az esélyekre. Arra keresem a választ, hogy vajon van-e esélye a kárpátaljai magyarságnak arra, hogy kulturális identitását megőrizze?

Dolgozatom megírásakor főként a Feischmidt Margit által szerkesztett, Multikulturalizmus, S. Benedek András: Kárpátalja története és kultúrtörténete, Pilipkó Erzsébet: Ütköző identitások című könyvekre, illetve Orosz Ildikó: A magyar nyelvű oktatás Kárpátalján című tanulmányára, valamint a Popovics Béla tanár úrral készített interjúmra támaszkodtam.

1. Multikulturalizmus

1.1. A multikulturalizmus fogalma

A multikulturalizmus nem újkeletű fogalom. Gondoljunk csak az ókori Róma sokszínű lakosságára, vagy a gyarmatosítás során egymással kapcsolatba kerülő népekre, végül pedig a sokszínű Európára. Napjaink globalizálódó világában azonban, ahol a tőke és a munkaerő szabadon áramolhat egy új helyzet alakult ki, amelyben a régi és modern kultúrák között egy új viszonyrendszer jött létre. A tradíciókhoz való hozzáállás is megváltozott. Huntington gondolatát követve megfogalmazható, hogy a korunkra jellemző feszültségek és ebből adódó konfliktusok nem a nemzetek, osztályok, hanem a kultúrák ellentmondásaiként törnek felszínre. A kultúrák közötti konfliktusok elkerülhetetlenek. Az idők kezdete óta harcok folynak a különböző civilizációk, kultúrák, birodalmak között. A világrendszerek váltakozása folyamatos a világtörténelem alakulásában. A fejlődés mindenre kihatással van, ez alól a kultúrák sem képeznek kivételt. A technikai fejlődés, a társadalmi normák megváltozása, a modernizáció jegyei mind-mind megmutatkoznak a kultúrák életében. Már a korai antropológusok között is akadnak olyan tudósok, mint például Edward Tylor, vagy Lewis Morgan, akik azt hangsúlyozzák, hogy az emberi kultúrák fejlődési folyamaton mennek keresztül. Tylor a haladáselvűséget hirdeti, ami szerint minden kultúra a vadságtól a civilizáltság felé halad. Az eltérés csak abban mutatkozik meg, hogy milyen időintervallumokban történik a fejlődés. Morgan kutatásai során arra a meggyőződésre jutott, hogy

a kultúrák fejlődési folyamata fokozatokon – az ő megfogalmazása szerint – „kultúrfokokon” megy keresztül. A két antropológus teóriáival azt szerettem volna nyomatékosítani, hogy a fejlődés egy normális és természetes folyamat, hiszen az a kultúra, amely nem képes fejlődni, az nem tekinthető életképesnek. Ebből a fejlődésből kiindulva tehát nem meglepő, hogy modern világunkban a szorosan egymás mellett élő kultúrák kölcsönösen hatnak egymásra, multikultúrálódnak, ami egyfajta fejlődési folyamatnak is tekinthető.

A multikulturalizmus fogalma egyre inkább meghatározóvá válik, és mára a modernitás új ideológiájává nőtte ki magát, amely kimondja, hogy fajtól és etnikai hovatartozástól függetlenül mindenkit megillet az egyenlő bánásmód, az esélyegyenlőség, a faji megkülönböztetés elleni védelem és a kulturális hagyományok megóvásának a joga. Természetesen ezen jogokért cserébe a kisebbségi nemzeteknek el kell fogadnia az adott ország politikai, jogi, gazdasági és kulturális berendezkedését. A közös együttélés alapja egymás kultúrájának kölcsönös elismerése és tiszteletben tartása. Ám nem mindegy, hogy milyen módon történik az együttélés. Lehet békés és egymást gazdagító, de lehet ellenséges és egymást pusztító, elnyomó.

A multikulturalizmust kutatva három szempontot szoktak kiemelni a kutatók vizsgálataik során: a multikulturalizmust, mint pozitív együttélést, mint veszélyforrást és mint ideológiai eszmét. 1.) A különbözőségekből adódó kulturális sokféleség, mint az építő jellegű együttélés alapja, sajnos inkább csak elméleti síkon létező fogalom. Tekinthető célkitűzésnek, amelynek gyakorlatba történő átültetése még sok időt vesz igénybe. 2.) Veszélyforrásként azért értelmezhető, mert egy ilyen nemű együttélés a befogadó és a betelepülő kulturális

múltjára is fenyegetést jelenthet. Mindannyian hozunk valamint a múltunkból, természetesen ez magában hordozza a fejlődés, a kreativitás lehetőségét is. Ugyanakkor a bizonytalanság, a félelem forrása is lehet. Kérdéseket vethet fel, hogy a kulturális összefonódás milyen következményekkel jár, vajon milyen hatást gyakorol az eredeti kulturális hagyományokra? Ennek eredményeként beindulhat egy ősi védekező mechanizmus a kulturális tradíciók védelme érdekében. Saját kultúránk egyfajta biztonságérzetet nyújt: szimbólumaink és nyelvünk nem szorul magyarázatra. Egy idegen kultúrával való találkozás azonban bizonytalanságra adhat okot. Nem tudhatjuk, hogy gesztusaik, szimbólumaik mit rejtenek. Ezért a velük történő kapcsolatépítés időt és figyelmet igényel.

A multikulturalizmus eszméjének megszületéséhez a kulturális relativizmus sokban hozzájárult. Ennek alapján minden kultúrát a saját környezetében kell vizsgálni, amelyben így mindegyik érvényt nyer. Nem szabad hierarchiát kialakítani az egyes kultúrák között, hisz a maga nemében mindegyik kulturális szokás értékes, feltéve ha nem sérti az adott társadalmi berendezkedést. Ennek alapján az egyik fő elem, ami átkerült a relativizmusból a multikulturalizmusba az a tolerancia elve .

1.2. A multikulturalizmus típusai

Ahogy korábban már utaltam rá a multikulturalizmus nem XX. századi jelenség, napjainkban inkább egy új szemléletet jelent. A multikulturalizmusról szólván meg kell említenünk Frank-Olaf Radtke nevét, aki a négy típusát különbözteti meg a multikulturalizmusnak.

Ezek a következők:

- Pedagógiai
- Kulináris-cinikus
- Demográfiai-instrumentális
- Reaktív-fundamentalista

A pedagógiai arra törekszik, hogy az oktatás és tömegmédiá segítségével alakítsa az egyének nézetét, toleranciára nevelje őket. Fő jellemvonása, hogy az interkulturális nevelés gondolatát alapul véve, egyenlőnek tekinti mind a bevándorlók mind a befogadók saját kultúráját, és ezek kölcsönös tiszteletét hangsúlyozza. Így kívánja csökkenteni a két tábor között kialakuló feszültséget. Hibája, hogy figyelmen kívül hagyja a társadalom mélyében meglévő problémákat, és ezért minden konfliktus hátterében kulturális feszültséget vél felfedezni. Egyes nyugat-európai országokban, mint például Luxemburg, Svájc és Észak-Olaszország nagy hangsúlyt fektetnek a multikulturális oktatásra. Ezekben az országokban a diákoknak általában három nyelvet kell tanulnia. Luxemburgban például a középiskolákban a matematikát leszámítva, az összes többi tantárgyat az anyanyelven kívül, franciául és németül is tanítják. Az olaszországi iskolák között pedig akadnak olyanok, amelyekben naponta váltakozik az oktatás nyelve.

A kulináris-cinikus szemléletre jellemző, hogy a fogyasztói társadalom melléktermékeként értelmezi a multikulturalizmust. Nem azt tekinti céljának, hogy megismerjük egymás kultúráját hanem, hogy a sokszínű kultúrák világából kialakítson egy „egyéni” kevert stílust, életfelfogást, „etno világot”. Főleg a művészetekben, zenében,

divatban, konyhaművészetben jellemző a felbukkanása. Veszélye, hogy a faji-etnikai konfliktusokról nem vesz tudomást. Általában a sikeres középosztálybeliek körében örvend népszerűségnek.

A demográfiai-instrumentális típus az előregedő társadalmak, és a képzetlen munkaerő hiányának a következményeként értelmezi a bevándorlást, és az ezzel járó etnikai és kulturális sokféleséget. A multikulturalizmust gazdasági szükségszerűségnek tartja, amely elkerülhetetlen napjaink globalizálódó világában. Általában a gazdasági élet vezetői, és a szociálpolitikusok által támogatott nézet.

A reaktív-fundamentalista nézet szerint a bevándorlók és a kisebbségek reakcióját jelenti a multikulturalizmus a diszkriminációval szemben. Ebben az esetben a saját kultúrához való görcsös ragaszkodás védelmet jelent a többségi társadalom elutasító magatartásával szemben. Nem kívánnak feloldódni a többségi társadalom kultúrájában. Úgy vélem, hogy ez egyfajta tagadó magatartást is tükröz, amelyet a többségi nemzet támadónak vélhet. Anglia egyes területein találunk erre példát.

1.3. A multikulturalizmus működése Kanadában, az USA-ban és Nyugat-Európában

A következőkben Augie Fleras és Jean Leonard Elliott: A multikulturalizmus Kanadában: „A sokféleség felmagasztalása” című tanulmányát felhasználva vizsgálom Kanada multikulturális világát.

A multikulturalizmus taglalásakor érdemes megvizsgálni ideológiai illetve gyakorlati vonatkozását is. Az elméletben megfogalmazódik, hogy hogyan kellene együtt élni, mit kellene tenni annak érdekében,

hogy elkerüljük a konfrontációkat. Ám sajnos a gyakorlatban az elmélet megvalósítása számtalan akadályba ütközik. Kanada hivatalos ideológiájaként tekint a multikulturalizmusra, amely nyitott a kulturális pluralizmusra és alapelvnek tekinti a szabadság és tolerancia eszméjét. Ezeket igyekeznek beépíteni politikájukba és mindennapi életükbe egyaránt. Ahhoz, hogy megérthessük a Kanadában kialakult multikulturális rendszert, részletesebben ki kell térnünk a multikulturalizmus ideológiai hátterére.

A multikulturalizmus tulajdonképpen eszmények összességének tekinthető. Elismeri, hogy vannak etnikailag különböző csoportok, amelyek számára fontos önazonosságuk megtartása. Ezek a kis közösségek szeretnék megőrizni kulturális identitásukat, azonban ez nem zárja ki azt, hogy a kanadai állam felelős polgárai legyenek. A multikulturalizmus nem tartja elítélendőnek ezt a magatartást, hisz a csoport számára a hagyományőrzés egyfajta biztonságérzetet nyújt. Ez a sokszínűség hozzájárul a kanadai „nemzeti mozaik” ideológiához, amely kulturális és gazdasági fejlődést eredményez. A multikulturalizmus által hirdetett etnikai, faji, kulturális egyenlőség alapján mindenkinek joga van ahhoz, hogy éljen az adott országban kínálkozó lehetőségekkel: legyen az karrierépítés, a médiában való szereplés, vagy a politikai életben való aktív részvétel. Az eszme nem tartja kizáró tényezőnek, hogy az egyén továbbra is gyakorolja a kultúrájához kapcsolódó hagyományokat, szokásokat. Mivel a sokszínűség képezi a nemzeti önazonosság egyik legfőbb alkotóelemét, ezért azt tiszteletben tartani és támogatni kell. Sőt nemzeti egységbe lehet foglalni, amelynek célja, hogy mindenki szabadon felvállalhassa etnikai, kulturális hovatartozását anélkül, hogy szégyenkeznie kéne vagy megtorlástól kellene

tartania. De ez az egység csak abban az esetben valósulhat meg, ha a különböző etnikai, és kulturális nézetek nem sértik az ország illetve annak állampolgárainak jogait.

Napjaink modern társadalmában a multikulturalizmus feladata, hogy harmóniát teremtsen a különböző kultúrák között. Biztos kulturális háttérrel kell teremteni mindenki számára, mivel így fogékonyabbak lesznek a másosság elismerésére, és kevésbé érzik magukat veszélyeztetve. Ennek alapja, hogy a kisebbségek jogai is biztosítva legyenek a társadalom minden területén, ez elősegíti az „idegenek” beilleszkedését. Ez lehet az alapköve a harmónikus együttélésnek. A sokféleség támogatásának másik oka a kultúrák kölcsönös megismerése, az építő elemek átvétele, amelyek elősegítik a különböző csoportok közötti együttműködést, egyetértést. A sikeres multikulturalizmust nem elegendő elméletben elfogadni, a gyakorlatban is alkalmazni és támogatni kell, aktív tevékenységet követel. Csak akkor lesz termékeny egy nemzet számára, ha kellő hangsúlyt fektetnek működtetésére.

A multikulturalizmus elméleti háttere után áttérnék arra, hogy a gyakorlatban hogyan sikerül átültetni ezen nézeteket Kanada mindennapjaiba. Az elmélet szerint a multikulturalizmus folyamata természetszerű és elkerülhetetlen, valamint számos előny hordozója. Ennek megvalósulása érdekében Kanadában igyekeznek az ideológiát a hétköznapiakban is megvalósítani. Így lehetséges, hogy a politikai programokban is helyet kapott. Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy Kanadában sem voltak mindig ilyen toleránsak más etnikumokkal szemben. A gyarmatosítás során erőszakos asszimilációval próbálta elérni az állam, hogy az őslakosokat beolvasszák a

többségi társadalomba. A nyugatról magukkal hozott kultúrájukat civilizáltabbnak, magasabb rendűnek tekintették az őslakosokénál. Rasszizmusra utal, hogy a feketéket és ázsiaiakat kirekesztették és elkülönítették, mivel attól tartottak, hogy keveredésük a kanadaiakkal a lakosság erkölcsi romlásával járna. De találunk példát a burkoltabb asszimilációra is. Ilyen esetekben az iskolák és egyházak nyújtottak segítő kezet az államnak. A későbbiekben azonban ráeszméltek arra, hogy a teljes mértékű beolvasztás nem lehet sikeres, és az egységes társadalom létrejöttét sem segíti elő. Az állam változtatott hozzáállásán, és inkább elfogadta a kisebbségek azon kulturális szokásait, amelyeket összeegyeztethetőnek vélt a nyugati kultúra eszméivel. Ennek feltétele az volt, hogy a kulturális szokások gyakorlását a magánszférára korlátozta. A teljes azonosulás már nem elvárás, csupán a külsőleg történő azonosulást próbálják elérni. De ez is tekinthető kényszerített alkalmazkodásnak. Annak ellenére, hogy a nyílt asszimiláció mára már megszűnt, a gyakorlati életben még találunk rá példát. Az asszimiláció helyett napjainkra sokkal inkább az integráció vált jellemzővé. Ennek alapja, hogy a különálló egységek keveredéséből születik egy új, immáron közös egység. Ezt segíti elő az oktatás és a vegyes házasságok. Az integráció legjellemzőbb metaforája az „olvasztótégely” hasonlata, amelynek lényege a kultúrák ötvözése. Legtipikusabb példája Amerika. A harmadik fellelhető irányzat a szegregáció, aminek alapja, hogy elkülönülő részekre tagolja a társadalmat, figyelmen kívül hagyva a sokszínűség elvét. Gondoljunk csak a fajilag elkülönülő iskolákra, vagy városnegyedekre – erre sajnos még napjainkban is szép számmal találunk példát. De összefoglalóan elmondható, hogy Kanada erősen törekszik

arra, hogy meghagyja a kultúrák életterét. Ezért is hirdeti ideológiájaként a „mozaik” metaforát. Ennek lényege, hogy a mozaik minden egyes darabja önmagában is egyedi és értékes, de összhatásukban még különlegesebbé válnak. Levetítve a valóságra: Kanada támogatja az etnikai, faji kisebbségeket és azok kultúráját, hogy egyesülvén a többségi nemzettel létrehozzanak egy sokszínű egységet.

Kanada áttekintése után Amerika sokszínű társadalmát szeretném megvizsgálni, valamint azt, hogy hogyan jelenik meg a multikulturalizmus eszméje ezen a területen. Az amerikai kontinensre a XVII. században érkeztek az első angol és skót telepesek. Felsőbbrendűnek gondolva magukat, szinte teljes egészében kiirtották az indián őslakosokat. Később pedig Afrikából hozatott rabszolgákkal műveltették földjeiket. A korszakot semmiképp sem nevezhetjük humánusnak, és még kevésbé faji diszkriminációtól mentesnek. A későbbiekben még nagyszámú bevándorló érkezett az új világba, Európa szinte valamennyi országából. Ezen sokszínűség következtében terjedt el a későbbiekben az „olvasztótégely” elnevezés, ami Israel Zangwill drámája alapján kelt életre. A teória szerint Amerika olyan, mint egy nagy olvasztótengely, ami ötvözi („amerikanizálja”) az országban fellelhető összes kultúrát, egységet teremtve azok között. A Chicagói Iskola empirikus kutatásai alapján megállapította, hogy az USA-ban élő bevándorlók kultúrájára jellemző a folytonosság és a változás egymás mellettsége. Az utóbbi példája, hogy a bevándorlók a beilleszkedés céljából alkalmazkodtak az itt élők kultúrájához, azaz akkulturálódtak. Az akkulturáció egy olyan folyamat eredménye, amikor valamilyen okból kifolyólag – amely lehet önkéntes, belső

vagy külső nyomás, esetleg kényszerhatás — emberek, családok, közösségek egy számukra teljesen új kultúra részévé válnak. A túlzott alkalmazkodás asszimilációhoz is vezethet. Az asszimiláció folyamata során egy adott nemzetiséghez vagy etnikumhoz tartozó személy elveszti eredeti azonosságát és egy másik nemzethez tartozóvá válik. A folyamat első lépése a nyelvvesztés, ezt követi a kultúra elvesztése, utolsó lépésként pedig megtörténik a nemzeti azonosságtudat eltűnése. A folytonosság modellét az integráció jelképezi, ami az USA esetében egyenlő az „olvasztótégely” metaforájával. Így a nyilvános életben (pl.: média, oktatás) ez a közösen létrehozott kultúra a mérvadó. Ezzel szemben a privát életben lehetőség van a saját hagyományok fenntartására, megőrzésére. A modell előnye, hogy nem szünteti meg a másságot, hanem a magánszférában biztosít lehetőséget a hagyományok tiszteletére, így megadja az esélyét annak, hogy a különböző kultúrák stabilan együtt élhessenek.

Ám a XX. századra bebizonyosodott, hogy a teória nem helytálló, és a „salátástál” metafora sokkal jobban tükrözi a kialakult helyzetet. Ez a nézet már nem akarja megszüntetni a sokféleséget, sokkal inkább támogatja. Napjainkra pedig leginkább a multikulturális társadalom elnevezés vált a leghasználatosabbá, amely mintegy ötvözi a korábban már említett két nézetet. Teret ad a sokféleségnek, és kettős kötődést hangsúlyoz, amelynek elemei az eredeti és a szerzett lojalitás.

Az „amerikanizálódás” folyamata koronként eltérő módon történt. A XIX. században egyet jelentett az amerikai társadalomba való beépüléssel. A folyamatot az állampolgárság megadásával igyekeztek gyorsítani, amelyhez csak minimális angol nyelvtudásra, és alapszintű ismeretekre volt szükség az amerikai szokásokra vonatkozóan. Az

addig főleg protestáns társadalomba ekkor keveredett nagyarányú keresztény, zsidó, mohamedán, buddhista és sintoista vallású hívő. A II. világháborút követően az „amerikanizálás” kiterjedt Európára és Ázsiára is. Az amerikaiak által felszabadított területeken terjesztették az angol nyelvet és kultúrát. Megjelent az amerikai tőke, és kölcsönöket biztosított a rászoruló országoknak. A hidegháború folyamán így próbálta befolyását erősíteni a latin-amerikai, ázsiai és afrikai területeken. A 2001-ben történt terrortámadás gyökeresen megváltoztatta az USA hozzáállást a bevándorlókkal kapcsolatban. Előtérbe kerültek az amerikai nemzeti értékek. Napjainkban sokan úgy vélik, hogy ma már a globalizáció jelensége fedli le az „amerikanizációt”.

Áttekintve az amerikai kontinens multikulturális világát, fontosnak tartottam néhány Európához köthető példa bemutatását is. Miután az európai országok megnyitották egymás előtt kapuikat (főleg az Európai Unió létrejötte után), elkerülhetetlenné vált a migráció folyamata. Az Uniós okmányok többsége nem győzi hangsúlyozni, hogy mennyire fontos a másság iránti tolerancia, a kulturális-, vallási-, és etnikai különbözőségek elfogadása, „a nagy európai szellem nevében kiépíteni a multikulturális együttélést”. Nem véletlenül nyilvánították a 2008-as évet a „kultúrák közötti párbeszéd évének”. Ezen nézetekből kiindulva az európai országok többsége igyekszik a tolerancia kiépítésére, módszereik azonban országonként eltérnek. Franciaországban például arra törekednek, hogy asszimilálják az ország területén élő vallási- és etnikai kisebbségeket. Ezzel szemben a britek és a hollandok megpróbálják biztosítani a bevándorlók szabadságát, azzal a feltétellel, hogy alkalmazkodnak országuk kultúrájához, de ez

semmiképp sem jelent asszimilációt. Az európai országok között ma már nem találunk olyat, amely nemzeti összetételét tekintve teljes egészében homogén lenne. Ezen országok multikulturalizmussal kapcsolatos legnagyobb problémáját általában, a hithű muszlim valóságú bevándorlók jelentik. Ezért a migráció a multikulturális társadalmak érzékeny politikai kérdésévé vált. A muszlimok kultúrája erőteljesen vallási színezetű, ezért teljesen eltér a nyugati mintától. Ebből a különbözőségből számos konfliktushelyzet adódik. Ezt erősíti Hollandia példája is. Alapjaiban rengette meg a hollandok identitását és biztonságérzetét 2004-ben Theo Van Gogh filmrendező meggyilkolása. Halálát az iszlám nők bántalmazásáról készült dokumentumfilmje okozta. Az országot korábban gyakran nevezték a „multikulturalizmus mintaállamának”, ám ezután a tragikus esemény után sokan úgy vélik, hogy ez egyben a multikulturalizmus végét is jelenti. Hollandiába az első betelepülési hullám a 60-as években történt. Angliához hasonlóan az ideiglenesen érkező vendégmunkások végül letelepedtek az országban. A 80-as évekre vált jellemzővé a családgyesítés folyamata, ez a tendencia napjainkban is megfigyelhető. Igaz ezt már kormányrendeletekkel próbálják nehezíteni. 2006-ban Rita Verdonk migrációs ügyekkel foglalkozó miniszter kijelentette, hogy: "Hollandia nem engedheti meg magának olyanok befogadását, akik nem képesek beilleszkedni a többségi társadalomba". Ezért a bevándorlóknak úgy nevezett „integrációs vizsgán” kell átesniük. A holland állam így akar megbizonyosodni arról, hogy a betelepülő számára elfogadható -e az ország liberalizmusa. A vizsga során levetítésre kerül egy rövidfilm, amelyben csókolózó meleg pár illetve nudista fürdőzők is láthatóak. A muzulmán sz-

ervezetek nemtetszésüket nyilvánították ki ezzel kapcsolatban, mivel ezek a jelentek számukra sértő tartalommal bírnak.

2005-ben a nemzetközi sajtó, a Franciaország külvárosaiban (főleg arablakta, elgettósodott terület) élő bevándorolt, muzulmán fiatalok randalírozásaitól volt hangos. A történet előzményeihez hozzátartozik az a szomorú eset, amikor is két „idegen” a francia rendőrség elől menekülve áramütés következtében meghalt. Társaik erre gyújtogatásokkal, kocsirongálásokkal és lakásfeltörésekkel reagáltak. Érthető a fiatalok felháborodása, de az is nyilvánvaló, hogy nem ilyen eszközökkel kellene harcolniuk. Meg kellene találni az aranyközéputat a bevándorlók és az állam kommunikációjában. Nicolas Sarközy elnök, saját „idegen” (magyar) eredetét hangsúlyozva, elhatárolódott a lázongó fiataloktól és kijelentette, hogy: „Szeresd Franciaországot, vagy hagyd el!”. Azaz nem kötelező Franciaországban élni, de aki mégis emellett dönt, annak kötelessége az ország törvényeit és normáit elfogadnia.

Mind Kanada, mind az USA példájában találunk hangzatos és kecsegtető eszményeket. Ám Európa példáján keresztül az is világossá vált, hogy a gyakorlatban már korántsem működnek olyan gördülékenyen a multikulturalizmus ideái, mint az elméletben. Mindenhol adódnak konfliktushelyzetek, amelyek megoldásra várnak. De ugyanakkor az amerikai, kanadai illetve nyugati országokat vizsgálva láthatjuk a békés együttélésre irányuló törekvéseket is. Tehát ha azt vesszük alapul, hogy mindig Amerika és Nyugat-Európa szolgál példával a periféria számára, akkor nem kell meglepődnünk azon, hogy a keleti térségben is akadnak nehézségek a multikulturalizmust illetően.

2. Kárpátalja kultúrtörténeti áttekintése

Ahhoz, hogy megértsük a Kárpátalja (ld. melléklet 37. o.: 1. ábra) vidékén kialakult sajátos helyzetet, szükséges áttekintenünk történelmi múltját, hisz ezek az események szorosan hozzájárultak a mai kép kialakulásához.

A terület hosszú századokon keresztül Magyarország (ld. melléklet 37. o: 2. ábra) fennhatósága alá tartozott, majd a trianoni békét követően sok viszontagságon ment keresztül. A természetes határokat, és az etnikai népességet figyelmen kívül hagyva 1919-ben az akkori Csehszlovákiához, majd 1944-ben a Szovjetunióhoz csatolták. Végül pedig 1991-től vált az Ukrán Köztársaság sajátos régiójává (ld. melléklet 38. o.: 3-4. ábra).

A Kárpátalján élő magyar népesség azokhoz a kényszerkisebbségekhez, nemzeti kisebbségekhez tartozik, amelyek a versailles-i békerendszer következtében alakultak ki. Nemzeti kisebbségnek nevezzük a társadalom azon csoportját, akik nem a többségi nemzethez tartozónak vallják magukat, hanem egy másik nemzettel azonosulnak. Ám saját, vagy önnön hibájukból kifolyólag nem ennek az államnak a területén élnek. A mi esetünkben a nemzeti kisebbséget az Ukrajnában élő magyarság jelenti, akik életét, kultúráját sok szempontból alakította a csehszlovák, szovjet majd pedig az ukrán állam befolyása. Ám ennek ellenére az itt élő magyar kisebbség még mindig szorosan kötődik az anyaországhoz, Magyarországhoz anyanyelvük, kultúrájuk és etnikai identitásuk tekintetében.

2.1. A magyar lakosság demográfiai helyzete Kárpátalján

A honfoglalás során ideérkező magyarok bolgár illetve szláv lakossággal találták szembe magukat. Erejüket látván egy részük elmenekült, a maradék pedig csatlakozott a bevonuló magyarokhoz. Ettől kezdve folyamatosan növekedett számuk, benépesítve a terület nagy részét. Ezt bizonyítja, hogy a XVI. századig a lakosság kétharmadát képezték. A népesség összetételében bekövetkezett változások az 1552 és 1717 közötti háborúskodások következményeként jelentek meg. A magyar nyelvű lakosság további csökkenését okozta az 1738-42-es pestisjárvány. Ezen tényezők együttesen eredményezték, hogy a XVIII. század közepére szinte teljes mértékben kihalt a magyar ajkú lakosság a vidéken. Ennek ellensúlyozására betelepítési hullámok következtek egészen a XIX. századig, amelyek következtében elindult egy asszimilációs folyamat, amely azóta is tart. Kárpátalján a magyarság száma a XX. században nem emelkedett olyan dinamikusán, mint a területen élő többi nemzetiségé. Trianont követően megszokott eljárás volt, hogy a népszámlálások során a magyarság számát különféle módszerekkel manipulálták. A legutóbbi 2001-es ukrán népszámlálás alapján 151 533 magyar él a területen. Az erős migráció sem elhanyagolható tényező, ha azt vizsgáljuk, hogy miért csökken olyan rohamosan a magyar lakosság száma Kárpátalján. Ráadásul az áttelepülők nagy része fiatal értelmiségi. Ez pedig tovább csökkenti az „otthonmaradottak” kulturális fennmaradásának lehetőségét. Jelen felmérések szerint a magyarság Kárpátalja sík vidéki részén él nagy tömbben, valamint szóróványban a Tisza, Latorca és Borzsa vidékén (ld. melléklet 39. o.: 5. ábra).

2.2. A magyar kisebbség helyzete a csehszlovák kormány ideje alatt

Kárpátalja és az itt élő lakosság számára fordulópontot jelentett, amikor 1919-ben Csehszlovákia fennhatósága alá került. A magyar kisebbség nem találta helyét az új politikai és társadalmi helyzetben. A békeszerződés értelmében a területet autonómiával ruházták fel, ám a prágai kormány a gyakorlatban ezt nem hagyta megvalósulni. Kezdetől fogva arra törekedtek, hogy megszüntessék a helyi magyar kisebbség politikai, vallási és nyelvi közösségét. Ennek eszköze volt az állampolgárság megvonása, a diszkriminatív földreform, és a magyar iskolahálózat ellehetetlenítése. A magyar pártokat, társadalmi és kulturális szervezeteket betiltották. Bevett szokás volt a statisztikák manipulálása, mivel így mentesültek a kisebbségek jogainak biztosítása alól. Ebben a bonyolult és ellehetetlenült politikai helyzetben szinte lehetetlen volt, hogy a magyar kisebbség kulturális élete fellendüljön, hisz lényegében létük forgott veszélyben. A 20-as évek tekinthetők S. Benedek András szavaival élve „a kisebbségi helyzetfelismerés és útkeresés” időszakának. Ennek eredményeként a politikai élet magyar képviselői váltak Kárpátalja kulturális életének harcosaivá. Rendszeresen publikáltak, cikkeket jelentettek meg, kultúregyesületet hoztak létre, jubileumi díszelőadásokat tartottak. Ám munkásságuk nem merült ki többen, mint „magyarkodásban”. Az adott helyzetben azonban valódi kultúrmunkára lett volna szükség. Arra, hogy az itt élő magyar lakosság ne csak emlékképként kezelje magyarságát, hanem meg is élje azt. Szerves részét képezze az anyaország kultúrájának azzal, hogy ő maga is hozzájárul annak fejlődéséhez kulturális termékeivel.

2.3. A szovjet befolyás időszaka

1944-ben új korszak kezdődött Kárpátalja történetében. A „felszabadító” orosz csapatok megérkezése után Kárpátalján megkezdődött a szovjet befolyás időszaka, mivel Kárpátalja az Ukrán SZSZK részévé vált. Az itt élő magyarság helyzete nemhogy javult volna, hanem romlott. A kormány meghirdette a „malenykij robotot”, amely minden 18 és 50 év közötti magyar illetve német nemzetiségű férfi lakost jelentkezésre kötelezett. Megkezdődött a szocialista átalakulás az élet minden területén: államosítások és a be- és kitelepítések. A fő célok között szerepelt a lakosság egységesítése a szocializmus jegyében, ami figyelmen kívül hagyta a nemzetiségi hovatartozást. Az átalakulás fokozatosan elérte a kultúra területét is. Az értelmiség nagy része elmenekült, aki pedig mégis a maradást választotta, rövid időn belül lágerben találta magát. Hasonló helyzetben voltak az alkotóművészek és az egyházak képviselői is. Ezen csapások együttesen hatottak a már amúgy is gyenge lábakon álló „Kárpátalja-tudatra”. Az emberek nem merték felvállalni nemzeti identitásukat, látván azt, hogy egy-egy ilyen megnyilvánulás hova vezethet. Ilyen kilátástalan helyzetben a magyar kulturális életnek esélye sem volt a fennmaradásra. A helyzetet csak tovább rontotta, hogy az oktatás és közművelődés sem menekülhetett a szovjetek tisztogatási hulláma elől. Helyenként működött elemi illetve általános iskola, de hiánycikknek számítottak a tankönyvek és a pedagógusok is. Középiskolai tanulmányok folytatására egy évtizedig nem nyílt lehetőség, melynek következtében több évfolyam elesett a továbbtanulás

lehetőségétől. A szovjet kormány természetesen nem sürgette a helyzet helyreállítását, hiszen így nem volt utánpótlása a magyar értelmiségnek.

Az 1957-től életbe lépő brezsnyevi diktatúra újabb korlátozásokkal járt, ami erőteljes vallásellenességgel és a magyar nacionalizmus elleni harccal párosult. Az 1985-ben, Gorbacsovhoz kapcsolható enyhülés, és a hozzá kapcsolódó peresztrojka programja sok szempontból már későn érkezett, ez vonatkozik a kultúra területére is. Az évekig tartó elnyomás következtében már nem volt honnan folytatni a kulturális életet, és ez nem csak a magyar kisebbség kultúrájára értendő, hanem az összes itt élő nemzetére. Az a természetellenes folyamat, amit a szocialista kultusz propagált a kultúra és művelődés terén, megölt minden egyediséget és kreativitást, háttérbe szorítva a nemzeti értékeket.

Összegzésképpen S. Benedek András szavaival zárnam Kárpátalja kultúrtörténeti áttekintését: „a közösség önszerveződése és határozott identitástudata elképzelhetetlen lap- és könyvkiadás, színvonalas, az egyetemes és regionális értékeket egyaránt képviselő szak- és szépirodalom nélkül. Mindaz ami ezen a területen történt egyben a kárpátaljai magyarság sorstörténete is.”

3. Létezik -e a kárpátaljai multikulturalizmus? Példák és ellenpéldák

Ebben a fejezetben arra keresem a választ, hogy Közép-Kelet-Európa ezen piciny, ám mégis rendkívül sokszínű és sokrétű területén fellelhető -e a multikulturalizmus? Személyes és egy elis-

mert etnológus példáját felhasználva próbálom összekapcsolni az eszmét és a gyakorlatot.

Robert Lowie osztrák antropológus különböző törzsek kultúráját, mitológiáját tanulmányozva arra a következtetésre jutott, hogy az egymás mellett élő törzsek kölcsönös hatással vannak egymás életére. Megalapítását diffúzió elméletében fogalmazza meg, amelynek alapján két fejlődési típust különböztet meg: az egyik a belső eredetű kultúrafejlődés, a másik pedig a külső. Az én vizsgálatom szempontjából az utóbbi bír jelentőséggel, hiszen ennek alapját a különböző népek közötti kapcsolat képezi, amelynek során az egyes kulturális elemek cseréje figyelhető meg. A népek közötti érintkezés lehet barátságos, amely eredményezhet egy pozitív jellegű fejlődést illetve lehet erőszakos, melynek lehetnek visszafordíthatatlan, romboló következményei. A Kárpátalján élő magyar népesség a történelem során számos más nemzetiséggel találkozott. Egy-egy ilyen találkozás általában nem önkéntes jellegű, hanem sokkal inkább kényszerített volt. Az ennek következtében végbement diffúzió nem tekinthető feltétlenül pozitív irányúnak. Egy olyan politikai helyzetben, amelyben a kisebbségi nyelv használata korlátozott, az anyanyelvi oktatás akadozik, elkerülhetlenné vált, hogy ne az elnyomó hatalom nyelve kerüljön előtérbe. Saját tapasztalataim alapján megfigyeltem, hogy Kárpátalja egyes területein, mint például Munkácson, Ungváron és Beregszászon kialakult egy sajátos nyelvjárás – ha fogalmazhatok így – amelyben keverednek a magyar, orosz, ukrán illetve sváb szavak. Ez talán azzal magyarázható, hogy a lakosság egy része a fent említett nyelvek közül egyiket sem beszéli tisztán, mivel a családok nagytöbbsége már vegyes házasságokból születik. A köznapi használatban ez a sajátos „kevert nyelv” ter-

jedt el, amit lényegében mindenki megért. A helyiek csak „kárpátaljai beszédként” emlegetik. Például, ha a munkácsi piacon szeretnék vásárolni, akkor az elárusító hölgy megérti, ha magyarul kérek tőle 10 darab tojást, én pedig kedvesen visszautasítom az általa felkínált „sz-itkát” (műanyag zacskót). Ám ennek sajnos velejárója, hogy a tiszta, anyanyelvi beszéd háttérbe szorul. Elsősorban a kisebbségi nyelvek vannak veszélyben. Visszalátogatva középiskolámba azt tapasztalom, hogy a diákok között egyre kevesebben beszélnek tisztán anyanyelvüket, már ha a magyar nyelvet tekintik annak. Szép számmal akadnak olyan diákok is, akik számára az ukrán jelenti anyanyelvüket. Csupán azért járnak magyar tannyelvű iskolába, mert a szüleik így szeretnék biztosítani későbbi magyarországi felsőfokú tanulmányaikat.

3.1. A multikulturalizmus egy lehetséges példája: a terület vallási sokszínűsége

Kárpátalja egyik jellegzetessége vallási sokszínűségében mutatkozik meg. A magyar lakosság nagy része református, de nagyarányú a görög illetve római katolikusok száma és kis számmal ugyan, de akadnak ortodox vallásúak is. A térség egyik különlegessége ez a vallási diffúzió. A vallási sokszínűség feltárásához és megértéséhez Pilipkó Erzsébet: Ütköző identitások című munkáját használtam alapul. Arra helyezem a hangsúlyt, hogy a korábban említett felekezetek hogyan hatottak egymásra és, hogy minek köszönhető békés, egymás mellett élésük és egymásra hatásuk.

Az általunk ismert görög katolikus egyház története egészen a XIV. századra vezethető vissza, ekkorra tehető ugyanis az ortodox nemzetek

megjelenése a magyar egyházmegyék területén. Az ortodox vallás a kereszténység egyik meghatározó irányzata. 1054-től különültek el a nyugati egyháztól, de az első hét egyetemes zsinat határozatát még elfogadták. A XV. század folyamán a török fenyegetettség miatt ugyan kiegyezett a pápasággal, de miután Konstantinápoly elesett az együttműködés is meggyengült. Ám ennek hatására bontakozott ki a pápát is elismerő görög rítusú egyház a magyar-ortodox határterületen. Főleg a keleti területeken élvez prioritást, ilyen például Görögország, Moldova, Románia, Szerbia és Ukrajna. Hitük szerint az egyetemes kereszténység kizárólagos legitim örökösei. Ez tükröződik elnevezésében is. Az ortodoxia görög szó jelentése: igaz hit, amelynek szláv megfelelője a pravoszláv kifejezés.

A ma Kárpátalján élő magyar görög katolikus lakosság valójában a már korábban betelepült ruszinok, szerbek illetve románok elmagyarosodott utódai. Ezek a keleti rítusú egyházközösségek elkülönülten éltek az ország északkeleti részén, egészen 1646-ig, amikor egyesültek a nyugati egyházzal. Az unió eredményeként folyamatos latinizálódás és magyarosodás figyelhető meg. Az elmagyarosodást elősegítő tényezők között szerepel, hogy ebben az időszakban a görög és szerb ortodox egyház magyar nyelvű irodalommal rendelkezett, a református egyháznak pedig magyar nyelvű volt a liturgiája, valamint ekkor bontakozott ki a felvilágosodás, és a magyar nyelvújítás hatása is. Fontos hangsúlyoznunk, hogy „nem az egyház megmagyarosodása miatt lettek a görög katolikusok magyarokká, hanem az egyház követte a hívek között végbement nyelvi-etnikai változásokat.” A későbbiek folyamán az adott kor politikai illetve egyházi érdekeinek megfelelően a görög katolikus egyház iro-

dalmának és liturgiájának nyelve folyamatosan változott. A Róma központú nyugati egyház, a tridenti zsinat (1545-1563) határozata (amely kimondta, hogy Róma határozza meg a liturgia nyelvét) értelmében kijelentette, hogy mivel a görög katolikus egyház a bizánci rítushoz kötődik, ezért annak nyelve az ószláv kell, hogy legyen, a magyar nyelvű liturgiát pedig betiltotta. Csak a XVIII. században, a nemzeti öntudatra ébredés korszakában született meg a hívekben az igény a magyar nyelvű liturgia iránt. Az anyanyelvű liturgia egyben a nemzeti identitás megőrzésének eszköze is volt. Ezért is váltott ki nagy ellenállást 1949-ben a magyar nyelvű görög egyház reuniálása az ortodox egyházzal. A szovjet állam egyedüli támogatását csak az ortodox egyház élvezte, támogatott ortodox propaganda volt jellemző ebben az időszakba. A beolvasztással kívánta az államhatalom elérni a lakosság teljes homogenizálását. Az állam kihasználva a Kárpátalján élő lakosság hitbuzgóságát, át akarta téríteni, vagy fogalmazhatunk úgy is (teológiai felfogásuk értelemben), hogy vissza akarta téríteni a görög katolikusokat az igaz pravoszláv hitre. Így kívánta megszüntetni a nyugati orientációt, ezzel szabad utat engedve a moszkvai pátriárka irányításának. A fő cél az volt, hogy görög katolikus egyház, az orosz pravoszláv egyházhoz hasonlóan az állam kiszolgálójává váljon. Mivel a görög katolikus egyház a bizánci rítushoz kötődött ezért automatikusan hozzákapcsolhatónak vélték a szintén bizánci mintájú ortodox egyházhoz. 1945-ben megindult az államosítás folyamata, ami érintette az egyházi-, a parokiális- és iskolai vagyont egyaránt. Majd bekövetkezett a hitoktatást betiltása. Az 1946-os lebergi zsinat értelmében felszámolták a görög katolikus egyházmegyéket, arra

hivatkozva, hogy a görög katolikus papság közel 80 %-a aláírta az ortodox egyházhoz való önkéntes csatlakozásról szóló szerződést. A reuniálás velejárója volt, hogy a magyar anyanyelvű görög katolikusokat, keleti rítusú vallásuk miatt automatikusan oroszoknak titulálták. A kisebbségek számára viszont a vallási hovatartozásuk egyben fontos közösség összetartó erővel is bír, főleg egy olyan országban, ahol egyben felekezeti kisebbséget is alkotnak. Így görög katolikus hitük megtartása egyet jelentett magyarságuk megtartásával. Az egyházközösségek élete annak függvényében alakult át, hogy az adott parókus hogyan reagált erre az újonnan kialakult helyzetre.

- 1.) Behódolt („aláírt”) az állam akaratának. Ebben az esetben tovább gyakorolhatta lelkipásztori tevékenységét.
- 2.) Nem volt hajlandó megtagadni hitét, ezzel magára vonva az állam haragját, és vállalva a munkatáborok meghurcoltatásait.
- 3.) Lemondott papi hivatásáról, és civilként folytatta életét. Kárpátalja területén mindhárom tendencia jelen volt, így településenként eltérően alakult az egyházi élet. Különböző magatartásmód volt megfigyelhető a hívek részéről is a reuniálás korszakában. Ha a település egyházi vezetője nem hódolt be az államnak, elhurcolása után a hívek magukra maradtak, a közösségükbe érkező ortodox pópát azonban nem fogadták be. Hitüket inkább sajátos módon kántoruk vezetésével gyakorolták. Ennek végeredménye általában az lett, hogy valamelyik szomszédos településről hívtak magukhoz egyházi vezetőt, aki általában reuniált görög pap volt. Egy másik lehetőség az volt, hogy a hívek elfogadták az „aláírt” görög katolikus papot, aki valójában továbbra is magyar nyelvű, görög keleti szertartást folytatott. „...hiszen ismertük, tudtuk..., hogy a szíve görög vót...”. Igyekezett minimalizálni az

állam által megkívánt módosításokat a liturgiában, úgy, hogy az a hívek számára se legyen radikális. Ennek eredményeként formai változások ugyan történtek, de a liturgia lényege (tartalma és szer-tartása) sértetlen maradt. Ezek a közösségek fokozatosan elfogadták a reuniált görög papok működését, és megbékéltek a változtatásokkal. A lelkükben ők továbbra is görög katolikusnak vallották magukat, és az anyanyelvi liturgia lehetősége számukra egyet jelentett magyarságuk megtartásával „...mert ránk tesznek valamilyen szláv ajkú papot, és vígünk van magyarságunkval együtt...”.

De akadt olyan település is, amelyik nem volt hajlandó sem a reuniált papot, sem az ortodox pópát elfogadni, és ezért inkább a római egyház liturgiájához csatlakozott, mivel az még mindig közelebb áll megszokott hagyományaikhoz, mint az ószláv nyelvű, ortodox liturgia. Azonban településenként akadtak olyan családok, kisebb csoportok, akik egyik alternatívát sem fogadták el, és inkább sajátos módon, otthoni keretek között gyakorolták hitüket. Az eltérő nézetek számos konfliktushelyzetet eredményeztek, megbomlasztották a közösséget, korábbi barátokat fordított egymás ellen.

„A nemlézető egyház pedig 1949-1989 között, bár ellentmondásokkal, kompromisszumokkal és konfliktusokkal terhelt, de közösségi szinten működött, és egyházmegyei szinten is működött.”

1989-ben a szovjet kormány ismét legitimizálta a görög egyház jelenlétét. Ám ezzel a problémák nem oldódtak meg automatikusan. Az elnyomás évei nem múltak el nyomtalanul az egyház életéből. A kényszerhelyzet a hívek számának csökkenését jelentette, az adott politikai szituációban nem volt lehetőség a nyilvános hitoktatásra, nevelésre, ezért a fiatalabb generáció már nem volt olyan hitbuzgó,

mint ősei. A megmaradt hívek számára pedig nem volt egyértelmű, hogy az újonnan kialakult szituációban melyik felekezet tagjai is valójában. A görög katolikus vallás amúgy is különleges abból a szempontból, hogy tanításában a nyugati, míg liturgiájában a keleti egyházhoz kötődik. Azaz sok tekintetben azonos az ortodox hagyománnyal. Így történhetett meg, hogy annak ellenére vallotta magát valaki görög katolikusnak, hogy ortodox pópa szertartására járt. Az embereknek csupán egy vallási vezetőre volt szükségük, aki eligazítja őket a hétköznapokban. Nem értették, hogy miért van szükség a tisztelendő, vagy a pópa leváltására. A helyzetet csak tovább bonyolította, hogy a visszahívott görög katolikus papok nagy része már idős volt, és négy évtized alatt kiestek a liturgiavégzés gyakorlatából. Az ortodox papok között viszont akadtak fiatal, tanult, magyarul tudó személyek. Az ortodox egyház felismerte, hogy sikeresebb az áttérítés folyamata, ha az anyanyelven történik. Így akadt olyan közösség, amely görög katolikus pap híján befogadta az ortodox vezetőt. Az ortodox pópák pedig igyekeztek alkalmazkodni a híveikhez. Tiszteletben tartották szokásaikat, és ha kezdetben nehezkésen is ment, de megpróbálták magyarul prédikálni. A hívek nyomására még át is alakítottak néhány egyházi szertartást, mint például: keresztelőt, házasságkötést, temetést.

A soron következő problémát az egyházi birtokok visszavétele jelentette. Sem az ortodox, sem a római katolikus egyház nem örült annak, hogy vissza kell szolgáltatniuk templomaik, birtokaik egy részét jogos tulajdonosuknak. Ez számos konfliktushelyzetet eredményezett. A hívek számától függött, hogy melyik felekezet kapja a kérdéses templomot, birtokot. Szerencsére azért a békés mege-

gyezésre is találunk példát: ilyen a közös templomhasználat. A multikulturális együttélés szép példája az 1995-ben átadott aklihegyi ökumenikus templom, ahol egyaránt tartanak református, ortodox, görög illetve római katolikus szertartásokat. A templom rendkívül egyszerű, mellőz mindennemű díszítést, így tiszteletben tartva a felekezetek hitét és hagyományait. A felekezetek saját maguk gondoskodnak a megfelelő kellékekről, amelyek szükségesek lehetnek a szertartáshoz.

Az hogy a görög katolikusokat nem sikerült teljes egészében integrálni az ortodox egyházba többek között annak volt köszönhető, hogy a hívek igényelték az anyanyelvi liturgiát, a többség idegennek tartotta az ortodox pópákat, elkötelezettek voltak katolikus hitük iránt és az ortodox egyházat egyenlőnek tekintették a szovjet, ateista állammal. Így végül a többség visszatért eredeti görög hitéhez. Egy salánki hívő így emlékszik vissza: „utolsó időbe, amikor hallottuk, ... hogy megengedik a vallást, mindent, mi is azt mondtuk a kispapnak: na Tisztelendő úr, mostmá' e'jött az idő, hogy mi is görög katolikusok akarunk lenni, mer' mi pravoszlávok nem vótunk... sose”.

3.1.1. A keleti és nyugati keresztény szertartás egymáshoz való viszonya

A két vallási irányzat közös gyökerekkel rendelkezik, ám fejlődési folyamatuk eltérő módon történt. Eltávolodásuk, már a Római Birodalom 395-ben bekövetkezett két részre szakadásával megkezdődött. Míg nyugaton a latin nyelv, addig keleten a görög nyelv vált meghatározóvá. Idővel a lakosság egyre kisebb száma beszélte mind-

két nyelvet, aminek az lett a következménye, hogy a két régió között egyre nehezkesebbé vált a kommunikáció. A kommunikációhiány révén kulturális és szokásbeli szakadás is bekövetkezett. Régióként eltérő rítusok épültek be az egyház életébe, és idővel teológiai kérdésekben is másképp vélekedtek. Összefoglalóan: dogmatikus, teológiai, politikai, nyelvi és földrajzi okokra vezethető vissza az 1054-ben bekövetkezett egyházszakadás. Ennek következménye, hogy nyugaton a római katolikus egyház érvényesülése, míg keleten az ortodox, görög egyház térnyerése figyelhető meg. Azok a keletiek, akik elfogadták a római pápa primátusát lettek a görög katolikus egyház követői. Az 1646-os ungvári uniót követően a görög katolikus egyház fokozatos beilleszkedése figyelhető meg a latin struktúrába. Összetételét tekintve keverednek a keleti illetve a nyugati egyház kultuszformái. A római és görög keleti egyház tanaiban közös eszmét hirdet, de szertartásuk eltér. A rómaiak a latin, míg a görög keletiek a bizánci rítusokat követik. Ennek a kettőségnek köszönheti egyediségét és sokszínűségét a görög keleti egyház. Ám ezen kettőségének az eredménye az is, hogy a történelem során számos alkalommal került a politikai élet keresztútjába. Ezek a viszonytárságok és változások nem múltak el nyomtalanul az egyház életéből. Olyan mély és kitörölhetetlen nyomot hagytak az egyház és annak híveinek életében, amelyek még ma is tapasztalhatóak.

Kárpátalján azonban egymás mellett élésüknek elkerülhetetlen velejárója volt a további diffúzió. Ám jelen esetben ez a diffúzió egyoldalúnak tekinthető. A görög keleti egyház háttérbeszorítása a politika részéről pedig csak erősítette ezt a folyamatot. Ennek eredményeként a görög liturgia erőteljes latinizálódáson ment keresztül. Ezt segítette

továbbá a Vatikán erős befolyása illetve a hívek hozzáállása. Búcsújárások, vallási ünnepek alkalmával megismerkedtek a nyugati egyház szokásaival, imáival, énekeivel, kegytárgyaival, szobraival, amelyeket beépítettek saját hitéletükbe. A reuniálás korában megpróbálták újra előtérbe helyezni a bizánci rítusokat. Majd a már legitimizált görög egyház próbálta meg visszaszorítani a túlzott nyugat orientációt. 1989 után fiatal, Magyarországon tanult görög katolikus papok érkeztek Kárpátaljára, akik minden erejükkel azon voltak, hogy visszaállítsák a keleti hagyományokat. De próbálkozásaik általában a hívek ellenállását váltották ki. Ezt remekül példázza a lelkes, fiatal parókus visszaemlékezése: "két dologhoz nem nyúlhattam: ez a mellékoltár, egy Mária-oltár, és a szószék, mert, ha hozzányúlok, akkor mehetek én is. De az ott maradt volna. Még mondtam is tréfásan a néniknek: jó, én veszem a szószéket és a mellékoltárt, megyek, viszem el. Á, nem, csak a tisztelendő úr megy, az marad – mondták".

Így a reform kísérletek ellenére a kárpátaljai görög keleti hívők egy sajátos vallásgyakorlatot alakítottak ki, amelyben a görög és római rítusok is megférnek egymás mellett. Ez a kettőség a görög katolikus templomok többségében is megfigyelhető (ld. melléklet 39. o: 6-7. ábra). A bizánci irányra olyannyira jellemző ikonosztázok mellett találunk faragott szószékeket, mellékoltárákat, a keresztút stációit ábrázoló freskókat illetve szenteket megformáló szobrokat, amelyek mind a nyugati egyházhoz köthetőek. „Különös keveredés, az emberek „lelkében” mégis egységet alkot” – véli maga a szerző, Pilipkó Erzsébet is.

Hasonló tendencia figyelhető meg az ünnepek terén is. A görög katolikus egyház átvett néhány, korábban csak a római katolikus hitéletben gyakorolt ünnepet, mint a Krisztus Király és a Szeplőtelen fogantatás

ünnepe, vagy ilyen még például az Úrnapija is. Ezek az ünnepek az idő folyamán szervesen beépültek a görög hívek életébe is.

Tehát összegzésképp elmondható, hogy Kárpátalján is találhatunk példát a multikulturalizmusra. Ezt bizonyítja a terület vallási, és a magyar görög keleti egyház hitvilágában fellelhető sokszínűség, ami a különböző felekezetek békés együttéléséből származik. Pilipkó Erzsébet úgy véli, hogy: „ a görög katolikus egyház is egy sajátos történeti folyamaton ment keresztül (unió-reunió-legalizáció), amelyet épp ezért olyan változásként kell vizsgálni, amely konfliktusaival együtt egy új kulturális és vallási magatartás, új tradíció és nyelvezet kialakulását eredményezte.”

A kulturális diffúzió eredményeként a kárpátaljai, magyar ajkú görög katolikus hívek egy sajátos vallási színezetű irányzatot alakítottak ki, amelyben a római, a görög és az ortodox jellemvonások is fellelhetőek. Ez abból is adódhat, hogy a térség vallási tekintetben egy határterületen helyezkedik el, ami diffúziós határvonalnak is tekinthető. Megfigyelhető az a tendencia, hogy a görög katolicizmus általában az ortodox és római katolikus hit találkozásának mentén alakul ki. Fogalmazhatunk úgy is, hogy Kárpátaljától nyugatra a katolicizmus, míg keletre az ortodox hit térnyerése jellemző, a kettő találkozásánál pedig a görög katolikusé.

3.2. A kárpátaljai magyar oktatás helyzete

Az oktatási rendszer bemutatását azért tartottam fontos elemnek, mivel az értelmiség utánpótlásához elengedhetetlen a megfelelő szintű, és minőségű magyar nyelvű oktatás biztosítása. A kárpátaljai

magyar oktatási rendszer számos évtizeden keresztül több sebből is vérzett. A probléma még ma sem oldódott meg teljes mértékben, de szemmel látható javuláson ment keresztül az elmúlt időszakban. Egészen 1988-ig nem volt magyar nyelvű óvoda ezen a területen. Habár a magyar ajkú településeken az óvónők magyarul szóltak a gyerekekhez, ez mégsem pótolta a szakaszerű anyanyelvi nevelést. 1989-ben nyíltak meg az első hivatalos magyar nyelvű óvodák. 1945-től a tömbmagyarságot felmutatni tudó falvakban továbbra is működhettek a magyar nyelvű elemi iskolák. Ám azokon a településeken ahol a magyarság csak szórványban élt, nem alakult ki szervezett magyar nyelvű oktatás. Az első magyar tannyelvű középiskolák az 1953/54-es tanévben indultak a Kárpátalján, szám szerint négy. 1953-ban a színmagyar Nagydobronyban, a magyar tannyelvű iskolában orosz oktatási nyelvű osztályt indítottak. Az ilyen típusú intézményeket nevezik internacionalista iskoláknak. Itt az orosz tanterv szerint oktattak, azzal a különbséggel, hogy ukrán nyelv és irodalom helyett magyar nyelvet és irodalmat tanítottak. Azaz kisebbségi helyzetüket figyelmen kívül hagyva, a gyerekek a többségi nyelv oktatásában részesültek. Ennek az intézkedésnek egyértelműen az asszimiláció volt a célja. A szakemberek ezért is nevezik ezt a típusú oktatási rendszert befullasztó programnak. Kedvezményekkel (jobb tanárok, jobban felszerelt tantermek) és a könnyebb boldogulás ígéretével igyekeztek kecsegtetőbbé tenni ezt a fajta iskolatípust a szülők szemében.

A térségben végzett felmérésekből kiderül, hogy ma már egyre kevesebb magyar anyanyelvű gyerek jár magyar tannyelvű iskolába. Úgy vélem, hogy ennek egyik magyarázata az lehet, hogy az a szülő,

akinek lehetőségei megengedték, az anyaországba küldi tanulni gyermekét. Ez leginkább a határmenti területekre jellemző, főleg amióta a kishatárforgalom révén ez elérhetővé vált. Ennek következménye, hogy a határmenti magyar tannyelvű iskolák gyerekhiánnyal küszködnek, ezért a bezárás fenyegeti őket. A másik oka pedig az, hogy az a szülő, akinek nem áll módjában az anyaországban taníttatni gyermekét, inkább az ukrán tannyelvű iskolát választja. Így próbálja meg növelni gyermeke előrelépési lehetőségét az ukrán társadalomban.

A kárpátaljai magyar nyelvű felsőfokú képzés születése 1952-re tehető, ugyanis ekkor létesült az ungvári tanárképző főiskolán a magyar nyelv- és irodalomtudományi szak. Ez az intézmény azonban 1954-ben megszűnt, diákjait az Ungvári Állami Egyetem orosz szakára vették át, ahol fakultatív órák keretében hallgathattak magyar nyelvet és irodalmat. Az 1959-es évben azonban ez a lehetőség is megszűnt. A 60-as években azonban fejlődés figyelhető meg a magyar nyelvű felsőoktatás területén: 1963-ban az Ungvári Állami Egyetemen létrejött a magyar tagozat, 1965-ben pedig a Magyar Filológiai Tanszék. Hosszú éveken keresztül tulajdonképpen az egyetemi magyar tanszék, magyar szakos tanárainak a képzése jelentette a magyar nyelvű felsőoktatást Kárpátalján. Ám itt is csak a szaktantárgyak oktatása folyt és folyik magyar nyelven, az általános tárgyakat korábban orosz, ma ukrán nyelven hallgatják a diákok. 2000-től az Ungvári Állami Egyetem saját doktori képzés beindítására kapott jogot, többek között magyar nyelvészetből és irodalomból is.

A kárpátaljai magyar felsőoktatás fordulópontját jelentette 1996, amikor is Beregszászon megnyitotta kapuit a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola (ld. melléklet 40. o.: 8. ábra). Óvodapedagó-

gia, tanítói (angol-földrajz, angol-történelem, történelem-földrajz), történelem, és földrajz szakon folytathatják magyar nyelvű tanulmányaikat a hallgatók. 1999-től a Szent István Egyetem Kertészeti és Élelmiszeripari Karának kihelyezett tagozatán, 2000-től pedig a Nyíregyházi Főiskola Mezőgazdasági Karának kihelyezett tagozatán is beindult az oktatás, gazdálkodási és közgazdász szakon is. 1999 óta lehetőség van számítástechnikai képzésben való részvételre, amely a nemzetközi ECDL-képesítés megszerzésével zárul (ld. melléklet 41. o.: 3.2.1. táblázat). A főiskola a későbbiekben szeretne még több szakot biztosítani a hallgatók számára. A szélesebb szak skála növelné az „otthonmaradás” esélyét.

2001-ben Ukrajna Állami Akkreditációs Bizottsága akkreditálta a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola tanítói szakát. Így vált az első olyan önálló magyar felsőoktatási intézménnyé – amely Magyarország határain kívül létezik – amelyet az ukrán állam teljes mértékben elfogad, és diplomáját egyenértékűnek ismeri el az ukrán felsőoktatási intézmények által kibocsájtott diplomával.

A LIMES Társadalomkutató Intézet 2000-ben végzett egy kutatást a frissen érettségizett kárpátaljai magyar középiskolások körében. A kutatócsoport arra volt kíváncsi, hogy a fiatalok hogyan vélekednek a továbbtanulásról illetve, hogy mely felsőoktatási intézmények a legnépszerűbbek a körükben. Az eredmények azt mutatják, hogy a diákok többsége középiskolai tanulmányaik befejeztével szeretne továbbtanulni. Csak alig több, mint 10%-uk szeretne munkába állni, és még kevesebb azoknak a száma, akik még nem döntötték el, hogy mihez kezdenek az érettségi után. Az is kiderült a felmérésből, hogy a felsorolt 17 intézményből a legnépszerűbb az ELTE, utána

következik az Ungvári Állami Egyetem, majd a Debreceni Tudományegyetem, és nem sokkal lemaradva a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola (ld. melléklet 41. o.: 3.2.2. táblázat).

Következtetésként elmondható, hogy magyar ajkú diákok körében nagy népszerűségnek örvendenek az anyaországi intézmények. Magyarázható ez azzal, hogy a magyarországi egyetemek nagyobb presztízzsel rendelkeznek illetve, hogy a kárpátaljai, magyar anyanyelvű fiatalok körében jellemző tendenciaként jelenik meg az áttelepülés iránt vágy. Az ehhez vezető első lépésnek pedig az odaát történő tanulást tartják. Ezt segítette elő, hogy 1990-től lehetősége van a határontúli tanulóknak a magyarországi továbbtanulásra. Az első évben csupán 11 hallgató élt ezzel a lehetőséggel, az évek folyamán azonban fokozatosan növekedett a számuk. Az ösztöndíjprogram elsődleges célja az volt, hogy megfelelő szak tudással rendelkező értelmiségi utánpótlást képezzen Kárpátalja számára. A diákok nagy része azonban tanulmányaik végeztével nem tér vissza szülőföldjére. A jobb és sikeresebb élet reményében inkább Magyarországon telepednek le.

Azt hiszem az oktatás nem tekinthető a multikulturalizmus kiemelkedő példájának ezen a területen. Hosszú éveken keresztül a magyar nyelvű oktatás csak elnyomva létezett. Az aktuális államhatalom csak azért nem szüntette meg teljes egészében működését, mert tartott a hazai kisebbség illetve a nemzetközi közvélemény reakciójától. Támogatásban azonban nem részesítette, azt remélve, hogy segítség nélkül lassan elszorvad. A politikai törekvések között szerepelt többek között, a kisebbségi nyelveken történő érettségi vizsga eltörlése. 2010. március 26. Dimitro Tabacsnyik oktatási

miniszter által aláírt rendelet értelmében azonban az ukrán nyelvű érettségi tesztek (az ukrán nyelv és irodalom illetve az idegen nyelvű vizsgák kivételével) le kell fordítani a kisebbségek nyelvére. Így a magyar tannyelvű iskolák diákjai anyanyelvükön tehetnek érettségi vizsgákat, amelyek egyúttal az egyetemi illetve főiskolai felvételit is jelentik. Ha nehézségek és áldozatok árán is, de még ma is működőképes a magyar nyelvű oktatás Kárpátalján.

4. A magyar kisebbség kulturális helyzete

4.1 Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet

Azért véltem fontosnak az intézet jellemzését, mivel szerkezetének felvázolása révén betekintést nyerhetünk a kárpátaljai magyarság kulturális tevékenységébe, életébe.

Az intézetet a Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége, és az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség alapította, a Szülőföld Alap és a Miniszterelnöki Hivatal anyagi hozzájárulásával. Székhelyét az Európa Házat (ld. melléklet 40. o.: 9. ábra) 2008-ban adták át ünnepélyes keretek között Beregszászban. A megnyitón Gajdos István Beregszász polgármestere beszédében így fogalmazott: „a most megnyílt intézet és székháza, a kárpátaljai magyar kultúra, művészet, gazdaság központjaként működő Európa – Magyar Ház erősíti majd a helyi magyarság erkölcsi és szellemi tartását.”

Az intézet működési formáját tekintve jótékonyági alapítvány. Szakterülete közgyűjteményi, közművelődési és tudományos területeket ölel fel.

A könyvtár részlege legfőképpen magyar nyelvű könyveket illetve folyóiratokat tartalmaz, de találunk benne erdélyi, felvidéki, és vajdasági szerzők tollából származó írásokat is. Széleskörű szolgáltatásaival (könyvek, folyóiratok széles skálája, internet hozzáférés) az anyanyelven írott kultúrát kívánja terjeszteni, valamint így próbálja meg fenntartani az olvasás iránti igényt.

Jelenleg a Kárpátaljai Tudományos Közkönyvtár Magyar és Idegen Nyelvű Osztálya rendelkezik a legnagyobb magyar nyelvű és folyóirat-gyűjteménnyel, amely az ukrán állam tulajdonában áll. Csekély számú azonban a kárpátaljai kiadványokkal kapcsolatos gyűjteménye. Ezért az intézet fontos küldetésének tartja, hogy növelje az ilyen és ehhez hasonló könyvek számát saját könyvtárában, mivel a magyar identitás megőrzésében ezek fontos szerepet játszanak.

A kárpátaljai magyarság megmaradási esélyeit növeli a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet közgyűjteményi részlegének törekvése, amely magába foglalja egy regionális közkönyvtár és a Kárpátaljai Digitális Könyvtár beindításának tervét. Mindezek révén lehetőség nyílna arra, hogy a kulturális emlékek (melyek magába foglalják a folklórt, a történelmet, az irodalmat, a zenét és a művészeteket) és a különböző kiadványok széles körben elérhetővé váljanak.

Problémát jelent azonban, hogy Kárpátalján mindössze 95 olyan könyvtár létezik, amelyek magyar nyelvű állománnyal is rendelkeznek. Ezzel szemben több mint száz azoknak a településeknek a száma, ahol magyar ajkú lakosság is él. 1994 óta létezik a Kárpátaljai Magyar Könyvtárosok Egyesülete, amelynek célja a magyar könyvtárak támogatása. Nagy segítséget nyújtanak az anyaországi támogatások:

pénzbeli juttatások, könyvtáros képzéseknek a lehetősége illetve könyvek utánpótlása. Ezt azonban nehezítik az ukrán vámtörvények. Sem külföldi civil szervezetek, sem magánszemélyek nem tudnak Ukrajna területére nagyobb számú könyvmennyiséget behozni, mivel azokat az állam 50%-os vámadóval sújtják.

Összegzésképpen Fazekas Csongor szavait idézném: „Kárpátalja a magyarság számára anyagi és kulturális értelemben egyaránt a Kárpát-medence leghagyatottabb régiói közé tartozik... Fontos felismerés, hogy a szórványban élő magyarság hátrányos helyzete ellenére (vagy éppen ezért) erősebb anyanyelvi identitással rendelkezik a tömbmagyarságnál: többet áldoznak házi könyvtárak gyarapítására, többet olvasnak, olvasásuk elmélyültebb, választásuk igényesebb és konzervatívabb...”

Az intézet rendelkezik közművelődési részleggel is. Ezért is tartja fontosnak a közművelődési szakemberek képzését, továbbképzését, annak reményében, hogy tudásukat felhasználva a későbbiek folyamán segíteni fogják az intézet munkáját, és elsődleges szereplői lesznek a kárpátaljai kultúráközvetítésnek. A jövő szempontjából nagyon fontos a felnőttképzés megszervezése. Erre irányuló törekvésként jelenik meg a kulturális intézmények, klubok, hagyományőrző együttesek, stb. képviselőinek a képzése. Tevékenységei közül kiemelt szerepet töltenek be a közösségformáló rendezvények és a településfejlesztésre irányuló törekvéseik, valamint tanácskozások, konferenciák, fórumok, író-olvasó találkozók szervezése és a tehetségkutató programok felkötése. Alkalmassá szeretne válni arra, hogy pályázati bázisként is üzemeljen, valamint, hogy információfogadó és -terjesztő funkciót is betöltsön. Fontosnak tarja a nemzetközi kapcsolatok ápolását,

elsődleges helyet foglal el az anyaországgal való kommunikációs hálózat megtartása és szorosabbra fűzése.

A kárpátaljai magyar közművelődési élet feltérképezése érdekében a Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közösségének munkatársai végeztek egy kutatást. A kutatás eredményeiből kiderül, hogy a felmérésben résztvevő települések között számos olyan akad, amelyben az egyházat és az oktatást leszámítva semmilyen kulturális intézmény nem működik. A kialakult helyzet hátterében az áll, hogy a korábbi állami intézmények (könyvtár, mozi, kultúrház) többsége vagy megszűnt, vagy már csak vegetálva létezik. A még működő magyar kulturális intézmények többsége valamilyen más szervezeti egység részeként üzemelnek. Ezen intézmények létrehozói, működtetői főleg magyar civilszervezetek. Működésük általában nagy nehézségek és viszontagságok révén valósul meg, állandó anyagi gondokkal küszködnek. A kárpátaljai magyar kultúra és közművelődés pénzügyi forrásainak nagy részét magyarországi támogatások jelentik. Az ukrán állam passzíváltta magát ezen a téren. Szerencsére ma már akadnak olyan magán-személyek és vállalkozások is, amelyek támogatnak különféle kulturális intézményeket, eseményeket. A kulturális intézmények éltetői elsősorban lelkes önkéntesek. Munkájuk azonban alulfizetett, ráadásul kellő szaktudással sem rendelkeznek, így nem tudják kielégíteni a növekvő kulturális igényeket.

Következtetésként elmondható, hogy a kárpátaljai magyar kulturális élet és közművelődési intézményrendszer állandó, súlyos anyagi gondokkal küszködik. Megoldás lehetne az anyaországgal történő közös finanszírozási rendszer. Azonban tudjuk, hogy a magyarországi intézmények működése sem történik zökkenőmentesen. Fontos lépés

lenne, ha az ukrán állam is kivenné részét ezen intézmények támogatásában. Azonban a jelenlegi gazdasági helyzetben erre nem látok sok esélyt.

Az intézet harmadik részét a tudományos kisebbségkutatási részleg alkotja, amely főként a kárpátaljai magyarság néprajzával, történelmével, művelődéstörténetével és szociológiai helyzetével foglalkozik. Cselekvési programjai között főleg a fennemlített területekkel kapcsolatos kutatások illetve szakmai konferenciák szervezése áll. Örvendetes, hogy megnőtt az érdeklődés a kárpátaljai helytörténet, néprajz és helyismeret iránt, mind a helyiek, mind a szakmaibeliak és mind a külföldről érkező érdeklődők (turisták, korábban kitelepültek stb.) körében. Ezért rendszeresen szerveznek helytörténeti-helyismereti szemináriumokat, szakmai találkozókat és kirándulásokat. Egyre több tudományos munka is születik ezekben a témakörökben.

Az intézménynek elengedhetetlen összetevője a magyar kulturális identitást megőrző funkciója. Teszi ezt az anyanyelvi kultúra felkarolásával és megőrzésével, ami a kisebbségi magyar ajkú közösségek fennmaradásának lételemét jelenti. Így a magyar könyvtárak, színházak, kulturális egyesületek, a magyar nyelvű sajtó és elektronikus média a tudásközvetítő szerepe mellett identitáspolitikai szereppel is rendelkezik. Úgy vélem, hogy az intézet tevékenysége elengedhetetlen ahhoz, hogy az itt élő magyarság megmaradjon, és ne integrálódjon teljes mértékben a többségi nemzethez. Kultúraterjesztő programjai elősegítik, megerősítik a magyar ajkú közösségek összetartását, ez pedig a túlélés elenged-

hetetlen eszköze. Az intézet arra hivatott, hogy szakszerűen irányítsa és ápolja a kárpátaljai magyarság kulturális életét, hagyományait, így megőrizve annak magyar anyanyelvét és nemzettudatát!

4.2. Esélyek a kulturális identitás megőrzésére

Ez a fejezet a Popovics Béla (ld. melléklet 40. o.: 10. ábra) tanár úrral készített interjúmat foglalja magában, aki a magyar tannyelvű Munkácsi II. Rákóczi Ferenc Középiskola, a Szent István Líceum, valamint a Beregszászi Rákóczi Ferenc Tanárképző Főiskola tanára. Mint helybeli magyar értelmiségit arról kérdeztem, hogy hogyan látja a magyarság jelenlegi kulturális életét illetve, hogy milyen esélyeket lát a jövőre vonatkozóan?

Ön szerint van kulturális élet a térségben?

– Mindenképpen van kulturális élet, de nagyon kevesen vagyunk, akik aktívan foglalkoznak ezzel. Nagy hangsúlyt kellene fektetni az utánpótlás nevelésére, azonban sok fiatal dönt a magyarországi áttelepülés mellett, nyilván a jobb boldogulási lehetőségek miatt. Pedig ezek az emberek alkalmasak lennének arra, hogy potenciálisan felvállalják a helyi kulturális élet vezetését. Így már csak abból lehet gazdálkodni, ami van. Ez pedig egyre kevesebb és kevesebb, ami egyúttal a minőség romlásával is együtt jár. De szerencsére vannak fiatalok és idősebbek is, akik különböző klubbok és irodalmi körök révén tartják életben a magyar kultúrát. Kulturális élet csak ott fog kibontakozni, ahol van rá igény. Remek

példa erre az egykori munkácsi polgárság vágyálma. Szerettek volna egy színházat, ezért gyűjtést szerveztek. Ennek az alulról szerveződő kezdeményezésnek köszönhetően jött létre a Munkácsi Színház 1899-ben.

Kik, vagy mik a kulturális élet mai éltetői, mozgatói?

– A Beregszászi Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színház (ld. melléklet 40. o.: 11. ábra) egy meghatározó kulturális bázisa a vidéknek. Ifjúsági tagozata pedig remek utánpótlást képez, mind az értelmiség, mind a színészek szempontjából. Egy másik nagyon fontos kulturális központ Kárpátalja életében a Beregszászi Rákóczi Ferenc Tanárképző Főiskola. Nem csak azért, mert nagy munkát vállal az utánpótlás nevelésében, hanem azért is, mert lehetőség ad arra, hogy a kultúra különböző szinteken megjelenjen (kiállítások, tárlatok). Ezért tartom Kárpátalja kulturális életének meghatározó mérföldkövének, és megszervezőjének.

Mit gondol a helyi kulturális rendezvényekről?

– Én úgy látom, hogy egyre több van, főleg mivel sok külföldi érkezik Kárpátaljára. De valójában a helyi értelmiségnek kellene megfogalmazni igényeit, és azokat meg is valósítania.

Ön is említette, hogy egyre több turista érkezik Kárpátaljára, hogy felfedezzék a helyi nevezetességeket. Ez pozitívként, vagy inkább teherként értelmezhető az itt élő magyarság számára?

– Nagyon fontos a turisták jelenléte. Az esetek többségében úgy érkeznek hozzánk, hogy szinte semmit nem tudnak Kárpá-

taljáról, de az alatt a 4-5 nap alatt, amit itt töltenek, megtapasztalják a helyiek kedvességét, sokszínű kultúráját és a táj szépségét. Visszajelzések alapján mondhatom, hogy nagyon sokat tanulnak belőle. Az általam körbevezetett csoportoktól hallom vissza, hogy hazaszeretetet, magyarságszeretetet itt tanultak nálunk. Hazatérve abból a nemzettudatból táplálkoznak, amire itt tettek szert. Számunkra pedig felfejlődés, hisz rajtuk keresztül eljut hírünk Magyarországra. Ezek között az emberek között mindig akadnak olyan befolyásos emberek, akiknek vannak összeköttetések, és akik számára fontos a kultúra. Így általuk támogatásokhoz is juthatunk. Mindenképp fontos részét képezi kultúránknak a turizmus.

Hogyan látja a jövőt? Mi segítheti a magyarság megmaradását?

– Elsődleges feladatnak az utánpótlás nevelését tartom. Ezt segíti a cserkészzet, ami szellemiségében olyan fiatalokat nevel, akiknek érték a kultúra, a nemzettudat. Ott lesz kultúra, ahol van rá igény! Ha lesz egy olyan fiatal réteg, aki igényli szép és nemes dolgokat, akkor ebből az igényből megalakulhat egy olyan gárda, ami felvállalja ennek az igénynek a kielégítését. Az egyház mellett a cserkészzet az egyedüli intézmény, amely foglalkozik az ifjúság nevelésével Kárpátalján. Fontos, hogy a fiatalok már gyerekként megismerjék környezetüket, kultúrájukat, nemzetük történelmét. Amit pedig megismernek, azt meg is szeretik. Ha pedig már megszerették, akkor igény is lesz rá, és ha már van rá igény, akkor felnőttként megteremti azokat a lehetőségeket, amelyek révén kielégítheti azokat. Megteremti a kulturális kielégülés lehetőségét.

Szerintem az alapokat kell megerősíteni, mert ha nem lesz magyar gyerek, akkor nem beszélhetünk magyarságról. Ahhoz, hogy megmaradjunk közösségre, családokra van szükség, és egy erős nemzetben gondolkodó Magyarországra. Egy olyan országra, amely számára fontosak vagyunk. Mert egy nemzet van, nincs felvidéki magyar, nincs kárpátaljai magyar, van a kárpát-medencei magyar nemzet! Úgy tudjuk egységben látni ezt a nemzetet, ha megajándékozuk egymást értékeinkkel. Ezek az értékek közösek, csak a határ választotta el őket egymástól...

Hogyan látja az itt élők magyarságtudatát?

– 90-es évek elején sokkal erősebben jelen volt a nemzettudat, ma már nem annyira jellemző.

Mi az oka a kulturális igény elhalványulásának?

– A fogyasztói személet. A televízióból rengeteg információ áramlik. A reklámvilág azt akarja belénk sulykolni, hogy ha nincs birtokunkban a legújabb termék, akkor nem lehetünk boldogok. És aki elhiszi ezt a hamis filozófiát, az sosem lesz boldog, és nem fogja észrevenni az őt körülvevő ajándékokat. Ez a fogyasztói szemlélet, ami a látszatot részesíti előnyben, kiszorítja az evidens dolgokat, így a kultúra iránti igényt is. Gyökereiben kellene megerősíteni az embereket. Hiába tartunk színelőadásokat, kiállításokat, ha nincs rá igény, akkor teljesen fölösleges. Ezért fontos az utánpótlás nevelése, hogy számukra ismét evidens legyen a kultúra iránti igény!

A háború előtt nagyon gazdag volt a kulturális élet, hihetetlen lüktető polgári élet volt itt. Minden nagyobb városban különböző

körök működtek (irodalmi körök, kaszinók), amelyeket a polgárok működtettek. De jött a szovjet világ, és megszüntette ezeket. Az egyházak és az iskolák voltak azok a helyek, ahol magyarul lehetett beszélni. A kárpátaljai magyarság újraszerveződése a 80-as években kezdődött meg (gorbacsovi enyhülés), ekkor alakulnak meg a kárpátaljai irodalmi körök (Ungvár: Drávay Gizella kör; Munkács: II. Rákóczi Ferenc irodalmi kör; Beregszász: Illyés Gyula kör; Nagyszőlős: Bartók Béla kör). Ezek a körök úgy működtek, hogy havonta egyszer tartottunk egy rendezvényt, amelyre vagy elhív-tunk egy előadót, vagy valamelyikünk felkészült egy adott témából. Rövid időn belül létrejött egy mag, akik eljártunk egymás rendezvényeire, és kialakult egy működő és lüktető kulturális élet, ami 60 évig nem lehetett. Addig semmilyen szervezett formája nem létezett a kárpátaljai magyarság kulturális életének. 80-as évek végén megalakul a Kárpátaljai Kulturális Szövetség, amely a politikai érdekvédelem mellett, a kulturális életet is felkarolja. Rendkívül fontos még a Révész Imre Társaság munkássága, amely összefogja a kárpátaljai festő- és képzőművészetet. Meg kell említeni még a Kárpátaljai Pedagógus Szövetség áldozatos tevékenységét, amit a régióért tesz, főleg az oktatás terén.

Személyes véleménye szerint mi a vidék kulturális kincse?

– Amit kiemelnék az a csodálatos táj (1d. melléklet 40. o.: 12-13. ábra), és az emberek toleranciája. Az idők során az emberek megtanulták, hogy csak úgy tudnak életben maradni, ha békésen élnek egymás mellett. Ez a kárpátaljai mentalitás egyik alapja. Az utóbbi időben az ukrán nacionalizmus, a politika sokat rontott

ezen, de még ma is megfigyelhető a hétköznapi emberek minden napjaiban. Kirándulni voltam a hegyekben, és rossz ukrán nyelvtudásommal próbáltam útbaigazítást kérni egy helybelitől. Amikor látta, hogy milyen nehézkesen beszélek, akkor elővette csekélyke magyar nyelvtudását, és tiszteletből magyarul szólt hozzám. Tisztelettel el lehet érni azt, hogy a másik akarja megismerni az én kultúrámat, Kárpátalján ennek hagyománya van.

Befejezés

Dolgozatomban arra kerestem a választ, hogy a multikulturalizmus eszméje hogyan jelenik meg a világ különböző társadalmában. A multikulturalizmus ideológiai bemutatása során rádöbbsentem arra, hogy mennyire szép maga a gondolat, ám rendkívüli összetettsége miatt a gyakorlatban nehezen megvalósítható. Összetettsége a kultúrák rendkívüli különbözőségéből adódik. Egy európai számára mindig is idegen lesz a muszlim világ kultúrája, és ez igaz fordítva is. Csupán annyit tehetünk, hogy toleráljuk egymás hagyományait, és tisztelettel tekintünk a másokra.

Amikor elkezdtem dolgozatomban, teljesen biztos voltam abban, hogy a konklúzió levonása nem szolgálhat számomra meglepetéssel. Meg voltam győződve arról, hogy Kárpátalja magyarságának nem sok esélye van az asszimiláció elkerülésére és, hogy a multikulturalizmus ideológiája itt nem létező fogalom. A térség kultúrtörténeti áttekintése során ismételten tudatosult bennem, hogy az itt élő magyarságának milyen sok nehézséggel kellett megküzdenie és, hogy a sok viszontagság ellenére mégis sikerült megőriznie nemzettudatát, hitét.

Példaértékűnek tartom azt az utat, amit a görög katolikus közösség tett meg az évek során, hite és nemzettudata megőrzése érdekében. Kárpátalja szerencsésnek tekintheti magát abból a szempontból, hogy biztosítani tudja a magyar nyelvű oktatást az itt élő magyar fiatalok számára. A Kárpátaljai Pedagógus Szövetség és az önkéntesek áldozatos munkájának sokat köszönhet a magyar közösség. Az oktatás, és egyben az itt élő magyarság életében is nagy fordulópon-
tot jelentett a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola megnyitása 1996-ban. A főiskola az évek folyamán Kárpátalja utánpótlás nevelésének, és a magyar kulturális életnek a bázisává nőtte ki magát. Öröndetesnek tartom azt is, hogy a főiskola munkáját 2008 óta a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet is segíti. Ezeknek az intézményeknek a munkája nélkülözhetetlen annak érdekében, hogy a magyar lakosság ne tűnjön el nyomtalanul erről a vidékről. Mélyreható kutatásaim végeztével azt hiszem kijelenthetem, hogy igenis van esélye az életben maradásra a Kárpátalján élő magyar kisebbségnek. Identitásunk, kultúránk megőrizhető, csupán tiszta szívből kell akarnunk! De ehhez erős alapokra van szükség. Ezért kell nagy hangsúlyt fektetni az ifjúság nevelésére. Meg kell szeretetni és ismertetni velük Kárpátalja kincseit, hogy a nagyvilágban járva büszkén vállalják kárpátaljai magyarságukat. Ha a politikában és közéletben nem is foglalkoznak aktívan a multikulturalizmus eszméjével, a hétköznapiakban mégis találunk példát a létezésére. Erre a Popovics Béla tanár úrral készített interjúm győzött meg, akinek állásfoglalása egymás kultúrájának elfogadása és tiszteletben tartása. Mi tekinthető multikulturalizmusnak, ha nem ez? Érdekes, hogy ebben a térségben fordítottan van jelen a

multikulturalizmus: nem az ideológia síkján, hanem a gyakorlati életben találkozunk a vele. A hétköznapi emberek szintjén működik, alulról szerveződik az emberek mindennapjaiban. Remélem egyszer majd nagyobb politikai visszhangja lesz, és ennek révén erőteljesebben fejtheti ki hatását. De addig is szerencsére mindig lesznek Popovics Béla tanár úrhoz hasonló emberek, akik a multikulturalizmus szellemében nem hagyják elsorvadni a magyar nemzettudatot és kultúrát ebben a térségben.

Képek, Táblázatok

1. ábra: Kárpátalja

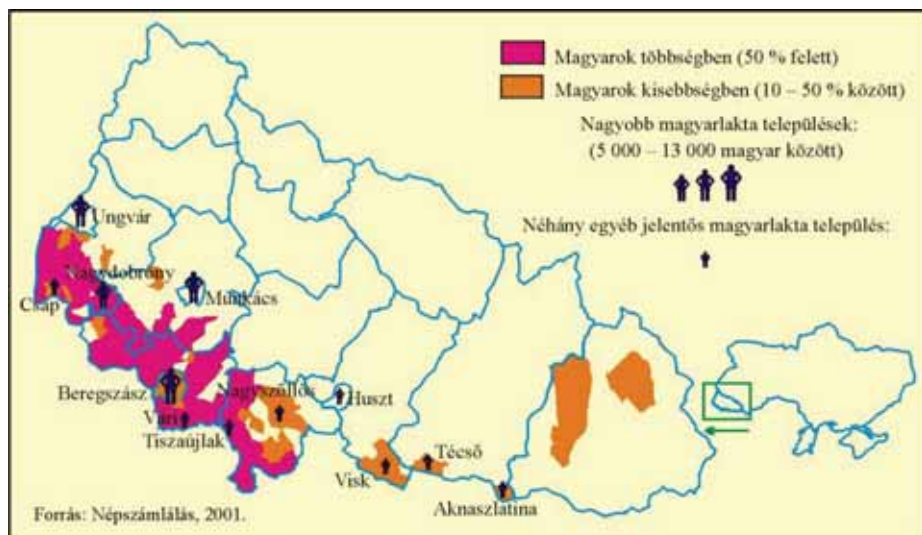
2. ábra: Nagy Magyarország

3. ábra: területi revíziók

4. ábra: Ukrajna

5. ábra: magyarlakta települések 2001-ben

6. ábra: ungvári görög katolikus katedrális

7. ábra: a katedrális belseje

8. ábra: Kárpátaljai Tanárképző Főiskola

9. ábra: Európa Ház

10. ábra: Popovics Béla

11. ábra: Illyés Gyula Színház

12. ábra: Szinyevéri-tó

13. ábra: Kárpátok

3.2.1. A Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola hallgatói a 2000/2001-es tanévben

	I. évf.	II. évf.	III. évf.	IV. évf.	Összesen
Tanítói	14	15	6	36	71
Angol-földrajz	–	6	9	21	36
Angol-történelem	13	13	12	9	47
Történelem-földrajz	7	12	11	6	36
Óvodapedagógia	8	14	–	–	22
Földrajz	16	–	–	–	16
Kertész-mérnöki kar	31	33	–	–	64
Közgazdász képzés	52	–	–	–	52
Számítástechnikai tanfolyam	25	–	–	–	25
Összesen	166	93	38	72	369

3.2.2. Kárpátaljai magyar érettségizők felsőoktatási intézmények közötti választásának összegzése

	Nem választotta		1. helyen jelölte		2. helyen jelölte		3. helyen jelölte	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Hol szeretne továbbtanulni?								
Debreceni Tu-do-mány-egye-tem	324	58,9	91	16,5	81	14,7	54	9,8
ELTE, Budapest	275	49,7	127	23	82	14,8	69	12,5
UÁE, Ungvár	324	59	95	17,5	58	10,6	72	13,1
KMTF, Beregszász	357	64,9	89	16,2	57	10,4	47	8,5
Technológiai Főiskola, Mun-kács	456	83,2	23	4,6	44	8	23	4,2
Közgazdasági Collage	307	92,5	11	2	13	2,7	13	2,7
Munkácsi Pe-dagógiai Főiskola	472	86,5	20	3,7	20	3,7	33	6,4
Szegedi Tudományegyetem	303	92	13	2,4	13	2,7	16	2,9
Pécsi Tudományegyetem	303	92,7	19	3,5	8	1,5	13	2,4
Közgazdasági Főiskola, Királyhelmec	328	96,5	7	1,3	3	0,9	7	1,3
KAE, Kijev	496	90,7	27	4,9	10	1,8	14	2,6
LAE, Lviv	312	94,1	12	2,2	9	1,7	11	2
IÁE, Ivano-Frankvszsk	333	97,8	4	0,7	1	0,2	7	1,3
MGU, Moszkva	329	96,7	4	0,7	3	0,5	11	2
SIRE, Nagyvárad	337	98,5	4	0,7	3	0,6	1	0,2
Nyúnygházi Főiskola	433	79,2	40	7,3	34	6,2	40	7,3
Kijevi Színművészed Főiskola	323	96,2	9	1,6	4	0,7	8	1,5

Felhasznált irodalom

FEISCHMIDT Margit (szerk.): Multikulturalizmus.
Bp., 1997. Osiris Kiadó, Láthatatlan Kollégium.

KISS Gabriella (szerk.): Multikulturalizmus.
Debrecen, 1997. KLTE Szociológiai Tanszék.

MAGYAR NAGYLEXIKON (14. kötet).
Bp., 2002. Magyar Nagylexikon Kiadó.

PILIPKÓ Erzsébet: Identitás és hit I.
Ungvár – Budapest, 2007. Intermix Kiadó.

PILIPKÓ Erzsébet: Ütköző identitások.
Ungvár – Budapest, 2007. Intermix Kiadó.

RISKÓ Mariann: Az eskü mindvégig kötelez.
Ungvár – Budapest, 1995. Intermix Kiadó.

S. BENEDEK András: Kárpátalja története és kultúrtörténete.
Bp., 1994. Bereményi Könyvkiadó.

ÚJVÁRI Edit: Bevezetés a kulturális antropológia történetébe.
Szeged, 2008. Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.

Folyóiratok:

Kárpátalja – kisebbségi hetilap – X. évfolyam, 14. (481.) szám,
2010-04-02.

Internetes források:

http://hu.wikipedia.org/wiki/Nemzeti_kisebbs%C3%A9g (2010-02-27)

http://www.filozofia.bme.hu/~zemplen/KULT/o8_KK_12.pdf

<http://www.kislexikon.hu/akkulturacio.html> (2010-02-27)

<http://hu.wikipedia.org/wiki/Asszimil%C3%A1ci%C3%B3>

http://hu.wikipedia.org/wiki/K%C3%A1rp%C3%A1taljai_magyarok

<http://hu.wikipedia.org/wiki/Kárpátalja>

<http://www.enc.hu/1enciklopedia/fogalmi/angl/amtars.htm>

<http://www.enc.hu/1enciklopedia/fogalmi/angl/amerikanizal.htm>

<http://hu.wikipedia.org/wiki/Egyházszakadás>

<http://www.figyelo.ro/panorama/merre-tovabb-multikulturalizmus.html>

<http://www.manacs.hu/index.php?gcPage=/public/hirek/hir.php&id=14917>

www.shp.hu/hpc/userfiles/knye/2008_bujdosó.rtf

http://karpatalja.blog.hu/2008/09/30/europa_magyar_haz_beregszaszban

Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet:

<http://www.kmmi.org.ua>

Orosz Ildikó: A magyar nyelvű oktatás Kárpátalján:

<http://mek.niif.hu/01900/01946/html/index.htm>

Kép- és táblázatjegyzék

1. ábra: Kárpátalja térképe

<http://www.bereg.net.ua/varos/hun/images/terkep/karpatalja.jpg>

2. ábra: Nagy Magyarország térképe

<http://www.magyarország-szep.hu/varmegyek%20nagyobb.jpg>

3. ábra: területi revíziók

<https://mail.google.com/mail/?ui=2&ik=4e777e759e&view=att&th=127fdb751e9d9237&attid=0.1&disp=inline&zw>

4. ábra: Ukrajna térképe

<http://cograf.hu/lexikon/foldrajz/ukrajna-terkep.html>

5. ábra: Magyarlakta települések 2001-ben

<http://www.szulofold.hu/data/images/karp1.jpg>

6. ábra: Ungvári görög katolikus katedrális

<http://hu.wikipedia.org/wiki/Ungv%C3%A1r>

7. ábra: Ungvári görög katolikus katedrális belső tere

<http://www.ibuszte.hu/emlekek/0708%20ukrajna/ungvar%2005.jpg>

8. ábra: a Beregszászi Főiskola

<http://hu.wikipedia.org/wiki/Beregsz%C3%A1sz>

9. ábra: Európa – Magyar Ház 40

http://karpatalja.blog.hu/2008/09/30/europa_magyar_haz_beregszaszban

10. ábra: Popovics Béla

<http://www.munkacs-katlic.org.ua>

11. ábra: Beregszászi Illyés Gyula Színház

<http://beregszinhaz.fw.hu/albumepuletkepek2.htm>

12. ábra: Szineviri-tó

http://www.utisugo.hu/_Images/sport/000973201_szineviri-to.jpg.jpg

13. ábra: Kárpátok

<http://www.fotogaleri.hu/galleries/1829/j1216456213.jpg>

Táblázatjegyzék

3.2.1. – 3.2.2. táblázat

<http://mek.niif.hu/01900/01946/html/index.htm>

Csernyi Gabriell

**Multikulturalizmus? A kárpátaljai magyar kisebbség
kulturális helyzete a multikulturalizmus tükrében**

Kiadja: Dél-alföldi HEURégió Pont Egyesület

Cím: 6725 Szeged, Boldogasszony sgt. 6.

Tel./Fax: +36-62/546-070

E-mail: dalheuregyesulet@gmail.com

Felelős kiadó: Szabó Gábor

Sorozatszerkesztő: Nagy Zoltán Péter

Nyomta: Bába és Társai Nyomdaipari Kft.

Cím: 6725 Szeged, Határőr u. 1.

Technikai gondozás: Média Kalauz Bt.

Fotók: Internet

Megjelent: 1500 példányban

Ingyenes kiadvány

A megjelenést támogatta

Nemzeti Civil Alapprogram

Dél-alföldi HEURégió Pont Egyesület
Szeged, 2010.

A megjelenést támogatta

